

Czigányok a 16–17. századi Debreczenben

Szabóné Kármán Judit

romológus, nevelésszociológus, egyetemi docens,
Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Az első cigány árusok, piacozók, jövendőmondók, lókupecsek megjelenéséről Debreczenben nem állnak rendelkezésünkre adatok. Bizonyos azonban, hogy a 14. század végén, a 15. század elején a Magyar Királyság területére Havasalföld, Moldva, s a Balkán, Szerbia, az Oszmán-Török Birodalom felől folyamatosan bevándorló cigány kompániák már a 15. században gyakran megfordultak a városban, sőt, néhány család le is telepedhetett. Erre minden okuk és lehetőségük megvolt. A késő középkorban – a cigányok hazánkba érkezésének idején – ugyanis Debrecen virágzó város volt. A 13. században még faluként (*villa Debreczun*)¹ említett település a 14. század elején már fontos árucserhely, hús falu központja, volt tanácsa (bírái, esküdtjei), jelentős számban hospesei, kereskedői. A gyarapodó, mind népességének számában, mind gazdaságában növekvő települést 1361-ben Nagy Lajos az ország mezővárosai közé emelte, ezzel további lehetőségeket biztosítva fejlődésének. A 15. századtól vásártartási engedélyének köszönhetően helyi, országos és nemzetközi vásárokat tarthatott, 1405-ben Zsigmond évi két alkalomra országos vásártartási jogot adott Debrecen városának, 1411-ben pedig olyan jogot a debreceni kereskedőknek, hogy áruik után sehol az országban ne kelljen vámot fizetniük.² E kiváltságoknak köszönhetően a város tovább gazdagodott, az egyházi adókimutatások szerint a 15. századi Debrecen módos, fejlett város volt. Lakossága a 14–15. században hetnyolcezer főt számlált, ami birtokosai rendeleteinek köszönhetően folyamatosan gyarapodott. A 15. század elején Debrecen az ország egyik leggazdagabb birtokosának, Brankovics Györgynek a tulajdonában volt, majd annak hűtlensége

¹ „*Teco filius Thomae de villa Debreczun...*” („*A Debrecen falusi Tamás fia Teco...*”) In: Váradi Regestrum, 1235.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Varadi-varadi-jegyzokonyv-regestrum-varadinense-1208-1235-2/textus-90/testimonia-regestri-varadiensis-ordine-chronologico-digesta-D6/annus-1235571/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfVmFyYWRRpXzliX0sICJxdWVyeSI6ICJEZWJyZXp1biJ9> (Letöltés: 2019.08.06.)

² Szendrey István: Debrecen, a mezőváros. In: Szendrey István szerk.: Debrecen története I. 1693-ig. Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984. 207.

miatt az elkobzott város 1445-ben adományként Hunyadi Jánosé lett. Hunyadi halála után özvegye, Szilágyi Erzsébet bírva a vagyon felett, 1479-ben elrendelte, hogy *Debrecen városába, s onnan bárhová, bárki szabadon költözködhet.*³ Olyan rendeletek, s a városnak adott privilégiumok is születtek, melyek megakadályozták, hogy a Debrecenbe beköltözött jobbágyokat földesuraik erőszakkal, vagy a jog által visszavegyék. 1407-ben Garai nádor rendelte el, hogy *a földesurával szemben tartozásait lerovó jobbágyot visszatartani, vagy Debrecen-től visszakövetelni senki ne merészelje.* Ezt megerősítette János Zsigmond 1563-ban: *ha valaki debreceni lakos, többé vissza nem követelhető.*⁴ Báthori Zsigmond 1590-ben, majd Bocskai István 1605-ben, megtiltva, hogy *a Debrecenben telepedett jobbágyot onnan bárki kivihesse.* A várost e kiváltságában a soron következő fejedelmek, uralkodók is megtartották. A népesség beáramlását Debrecen városa ily módon biztosította, de híres piacai, vásárai révén is messzi földről vonzotta magához az iparosokat, kereskedőket. A 15. századi források szerint a városban posztómetszők, szabók, takácsok, gombkötők, kötélverők, fésűsök, mészárosok, hentesek, molnárak, ötvösök, kovácsok, lakatgyártók, csiszárok, késesek és még számos mesterség művelői látták el portékáikkal a lakosokat, s a vásárokra érkezőket. Egyre jelentősebb a szarvasmarha-tenyésztés, s a jószágkereskedelem – a debreceni tózsérek még Bécsbe és Morvaországba is hajtották marháikat⁵ –, a lókereskedés. A vásártartási kiváltságok a következő századokban tovább bővültek. 1508. évi kiváltságlevelében II. Ulászló már *évi hét országos vásárt* engedélyezett a városnak (mindegyik két-két hétig tartott!), I. Lipót pedig 1691-ben elrendelte, hogy *a debreceni vásárookra igyekvőket sem terheli vám.* 1555-ben a város ugyan behódolt a töröknek, de a debreceni vezetők diplomáciai ügyessége – súlyos adóterhet vállalva – megakadályozta a város török megszállását, Debrecen „csupán” szultáni khász (kincstári) birtok lett, ami csaknem 140 éves adózásra, élelem – és egyéb szolgáltatások biztosítására kötelezte a várost. A 16. század közepére Debrecen már a vármegye székhelyénél, Váradnál háromszor nagyobb település volt, 1552-ben 1216 portát írtak össze benne. A város jólétét Debrecen első krónikása, Bartha Boldizsár a 17. században ekképp magyarázta: *„Ez mezőbenn épült, erős kerítés nélkül való, tsak engedelmességhez ragaszkodó Debreczen nevű városhoz, édes lakó hazámhoz és helyemhez, sokszor Isten még az idegenekből is jóakarókat szelidített. Ezt sokszor sok Keresztyén Királyoknak kebelében oltalmazta; a miképen sok szép erős régi es mostani Privilégiomi, Donatiók, Protectionálisok, ezeknek sokszori confirmálási*

³ i.m. 209.

⁴ i.m. 208.

⁵ Bársony István: *A város kereskedelme 1693-ig.* In: Szendrey István szerk.: *Debrecen története I. 1693-ig.* Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984., 362–365.

[megerősítései] *(kik mint eddig Isten gondviselése által megmaradtanak és vagynak) erről bizonyságok.*"⁶

A 15–16. századi fejlett, ipara és kereskedelme révén egyre növekvő „szabadalmas mezőváros”, tárt kapukkal várva minden betelepülni, s adni-venni kívánó piacozó, vásározó „áros” népséget, érthetően kívánatos cél lehetett a mozgó, szolgáltató-kereskedő cigány népnek. A városban való korai megjelenésüket a távolság nem akadályozta, hisz az elsőként a történelmi Magyarország területére bevándorló cigányok – Moldva, Havasalföld felől érkezve – a Debrecenből nem oly nagy távolságra levő Erdélyben (Kolozs, Doboka, Hunyad vármegyékben) telepedtek le. Mai ismereteink szerint az első, bizonyítottan a mai cigányok őseinek megjelenéséről hírt adó dokumentum⁷ egy 1455. januárban készült oklevél, melyben Hunyadi János besztercei ispán (kinek ekkor tulajdona Debrecen) engedélyezi, hogy négy cigány – név szerint *Karachon, Mihály, Péter és Miklós* – a Barcsay (Barchali) testvérek birtokain, mint jobbágyok letelepedjenek.⁸ A korabeli okmányból kiderül, nemcsak a *Barchali birtokon* való letelepedésüket hagyta jóvá, de – ellentétben a környező országok cigányüldöző gyakorlatával (Európa többi országában ekkor már ellenük irányuló rendeleteket adtak ki) – még védelmükről is rendelkezett, sőt, szabad vándorlásukat és letelepedésüket is biztosította. „*Mi, Hunyadi János besztercei ispán emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünk által, hogy mi nemes Barchali Péter és Tamás szolgálatainak a tekintetéből a királyi felség személyében megengedtük és engedélyeztük azt, hogy ők négy cigányt, tudniillik Karachon-t, Mihályt, Pétert és Miklóst, bárhol a birtokaikon, ahol akarják, jobbágyok gyanánt tarthassanak és tudjanak tartani. Erre tekintettel nektek, a bármilyen állású valamennyi embernek a jelen oklevél által erősen megparancsoljuk, hogy az előbb említett cigányokat soha, semmikor és semmilyen módon se merészeljetez akadályozni és háborgatni, hanem engedjétez meg, hogy bárhol az előbb említett nemesek birtokain és bárhol másutt, ahol akarnának, megmaradjanak és tartózkodjanak. Másként nem cselekedvén, a jelen oklevelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatja. Kelt Temesvárott, a Szent Antal hitvalló ünnepe utáni legközelebbi szombaton (június*

⁶ Barta Boldi'sar: *Rövid Chronica, Avagy Oly Beszélgetés, Melly A' Közelebb Elmúlt Száz Esztendők Alatt Debreczenben Esett Emlékezetesebb Dolgokról, Tűz Miatt Való Romlásokról, Sok Rendbéli károkról, változásokról [...] 1664-dik Esztendőben.*, Debreczen, 1666., 7–8. <https://www.scribd.com/document/400054842/Bartha-Boldizsar-Rovid-Kronika-1664> (Letöltés: 2019. 09.09.)

⁷ A magyarországi cigányok megjelenéséről szóló forrásokkal kapcsolatban részletesen Szabóné Kármán Judit: *A magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2016., 83–88.

⁸ Nagy Pál: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában.* Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 1998., 55.

14-én), az *Úr 1455. esztendejében*.⁹ Megtelepedésük sikeres volt, a cigányok és leszármazottaik huzamos ideig ott éltek, amit bizonyít egy ötven év múlva készült oklevél, melyben II. Ulászló a Barcsay utódoknak megerősíti a cigány jobbagyaik feletti jogaikat.

A kérdésre, hogy miért fogadták, s igyekeztek az uralkodók, fejedelmek, földbirtokosok letelepíteni e furcsa, idegen, vándorló népet, arra a válasza a mesterségeikben, általuk nyújtott szolgáltatásokban, a korabeli sajátos feudális berendezkedésben kell keresnünk. Jelenlétükről, tevékenységükről, a társadalomban betöltött szerepükről a 15. század második felétől kezdődően bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre, elsőként Erdély településeiből, hol sokan közülük fémművesként, kovácmesterként, lócsiszárként dolgoztak, de hóhérok, gyepmesterek, küldöncök is voltak közöttük. Szebenben – korabeli feljegyzések szerint – cigány gyermekek városi munkákat is végeztek (megbontott kamrák zsindeleiből a szegek kihúzását bízták rájuk). 1476-ban cigányok Nagyszebenben végeztek erődítési munkákat, a Vöröstoronyi-szorosban dolgoztak, s ez idő alatt Hunyadi Mátyás pártfogása alatt álltak,¹⁰ hogy a vajdák ne tudják adóztatással terhelni őket. Mint az a kiváltságlevélben olvasható: „*Mivel a dolog úgy van, hogy a szebeni székben lakozó cigányok, vagyis egyiptomiak – akik tudniillik Szeben városunk védelmének az érdekében bizonyos munkák végzésére vannak kötelezve – régtől fogva és mindig, mint tudjuk, a szabadság előjogának örvendenek, hogy senki a mondott részek vajdái vagy alvajdái¹¹ közül, de az ő familiárisaik közül sem háborgathatta és zaklathatta semmilyen módon ama cigányokat és semmilyen fizetéseket vagy adókat sem csikarhattak ki tőlük: ennél fogva mi azon cigányokat ilyesfajta régi szabadságaikban és előjogaikban sértetlenül megőrizni kívánván [...] elrendeljük és megparancsoljuk [...] legyetek kötelesek megengedni és megengedtetni, hogy békességesen és háborítatlanul megmaradjanak szabadságaikban és szokásaikban.*”¹² 1500-ban Temesváron ágyút öntöttek a várban, 1514-ben részt vettek Dózsa György kivégzésénél, a vaskorona készítésében,¹³ a kolozsvári számadáskönyvek pedig 1550-től jegyzik a fá-

⁹ Tóth Péter: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Bölcsész Konzorcium, Miskolc, 2006., 30.

¹⁰ Nagy Pál: „*Fáraó népe*” *A magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*, PTE BTK, Pécs, 2004., 20.

¹¹ A forrás az Erdélyt kormányzó főméltóságokra utal (és nem a cigányvajdákra).

¹² Tóth Péter i.m. 30.

¹³ Szerémi György (1490–1548) emlékiratait *Epistola de perditione Regni Hungarorum* (Emlékirat Magyarország romlásáról) címen 1545 és 1547 között vetette papírra. Új kiadása: Bori Imre: *Szerémi György emlékirataiból*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996. http://adattar.vmmi.org/fejezetek/765/01_szeremi_gyorgy_emlekirataibol.pdf (Letöltés:2019.09.05.) 34.

*raóknak*¹⁴ a kutyapécérségért kifizetett összegeket; „*a cigányok ebet öltek, fizetem nekik 59 ebtől 1 forintot; másnap mingyárt ebet öltek a cigányok, 34 ebet [...] 60 dénár.*”¹⁵ 1585-ben Kolozsvárott a Házsongárdi temető léckerítését készítették, s a szegkovácsoláson túl javító, reparáló tevékenységük is jelentős volt, a betakarításoknál, aratásnál, mezei munkáknál nélkülözhetetlenek voltak: „*a cigányok voltak odaki az rétre [...] ötöd napig kaszájokat és kalapácsokat az kinek eltörött csinálták meg.*” A kovácsoknak ötnapi munkájukért 85 dénárt fizettek (1597. évi feljegyzés). A 15. század végén már Erdélyen kívül is, az ország szinte egész területén megjelentek, számos feljegyzés fennmaradt cigány fegyverkovácsokról, ágyúöntőkről, zenészekről, lókupecekről. A krónikák szerint 1489-ben Mátyás király feleségét, Beatrix királynét Csepel szigeten *cigány zenészek* mulattatták lantszerű hangszereiken.¹⁶ 1496-ban II. Ulászló menlevelet állított ki *Bolgár Tamás vajdának és a vele utazó huszonöt sátor cigánynak*, akiket Zsigmond pécsi püspök kérésére – puszkagolyók és egyéb hadi szerszámok gyártása végett – útra bocsátott.¹⁷ Az Erdély-szerte, majd az ország számos részén foglalkoztatott cigányokról szóló feljegyzések alapján biztosan állíthatjuk, hogy cigányok a 15. században Debreczenben is megjelenhettek, piacszerzés, munkaszerzés céljából megfordulhattak a városban. Ismert, hogy a török csapatokkal is nagy számban érkeztek cigányok a történelmi Magyarország területére,¹⁸ s bár Debreczen elkerülte a török megszállást, nincs kizárva, hogy a törökök által *kiptiknek* (koptoknak) nevezett cigányok¹⁹ a várost felkeresték.

¹⁴ A cigányok egyik korabeli megnevezése. Másutt *egyiptomiakként* is szerepelnek. Mindkét elnevezés abból fakad, hogy valós eredetüket nem ismerve, Egyiptomból elvándoroltaknak tartották őket.

¹⁵ Kiss András: *Források és adatok a kolozsvári cigányok 16–19. századi történetéhez.* In: Kántor Lajos – Kovács Kiss Gyöngy szerk.: *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város.* Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, Mozaik Kiadó, Szeged, 2000., 93–101.

¹⁶ Sárosi Bálint: *Kié a cigányzene?* A szerzőnek, Liszt Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából az MTA Felolvasótermében 2011. május 5-én elhangzott előadása.

http://old.mta.hu/data/cikk/12/74/74/cikk_127474/Sarosi_Balint_kIE_A_CIGANY_ZENE_%28%29.pdf (Letöltés: 2019.09.05.)

¹⁷ Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986., 76.

¹⁸ Az Oszmán Birodalom hadseregében önálló félkatonai szervezetet (*dzseámeteket*) is alkottak. E cigányok főképp, mint kovácsok, fegyverművesek, seborvosok, zenészek érkeztek a csapatokkal, de arra is van adatunk, hogy a 16. század második felében a török helyőrségek megerősítésére telepítettek be cigányokat.

¹⁹ A török vilajetekben (tartományokban), a hadseregben, közigazgatásban nagy szükség volt a cigányok munkájára, fémművesek, tűzmesterek, golyóöntők, szegkovácsok, kardkovácsok, puszkakészítők, fegyvercsiszárok voltak, emellett kereskedtek, zenei

Mai ismereteink szerint a legkorábbi, cigányokat említő, Debrecenhez köthető dokumentum az 1567. évi debreceni zsinat egyik cikke. A Méliusz Juhász Péter által vezetett – a II. Helvét Hitvallást elfogadó, a református egyház első törvényeit megszabó, az istentiszteleti liturgia szabályait megfogalmazó –, 1567. február 24–26. között Debrecenben megtartott zsinat egyértelműen meghatározza az egyház cigányokhoz való viszonyát, ez alapján pedig valószínű, hogy a debreceni, s a környékbeli lelkészeknek voltak tapasztalataik a cigányságot illetően. Ezt alátámasztja egy 1552. évi Bihar vármegyei adóösszeírás is, melynek elemzői szerint a városhoz közeli településeken (Hajdúszováton, Tépén) élő, pauper (nyomorgó) jobbágyok között cigányok is voltak.²⁰

A zsinat XLV. – *Minden kor és nemzetbeli embereket, kik az egyháznak felajánltnak, be kell venni* – cikke így ír: „*Hogy minden korbéli embereket, kisdedeket, nagyobbakat, kik még nincsenek megkeresztelve, minden teremtményeket, azaz minden embereket, minden korból tanítani és megkeresztelni kell, az írás parancsolja. Mát.18. Azért mi is az egyháznak ajánlkozó, a tudományt és vallást bevevőket, a kik nem ebek és nem malacok, tanítani és megkeresztelni tartozunk. Márk 16. A cigányokat és hasonló hitehagyókat, kik az igaz vallás alapja nélkül szűkölködnek, nem kell bocsátani a keresztségre és az urvacsorához. A kik pedig megvetik az isten igéjét és a keresztyén vallás alapját, s az isten beszédét hallani sem akarják, azoknak a keresztség és urvacsora sákramentomát sem szolgáltatjuk ki, minők sok cigányok és hasonló hittagadók. 'Ne adjátok azt a mi szent az ebeknek.'* Ezeknek összeesketésétől is eltiltjuk a lelkészeket.”²¹

A legelső forrás, ami már egyértelműen a helyi cigányokat érinti, egy, a város magisztrátusa által 1667-ben kiadott – kupeckedésüket szabályozó – statútum: „*Az cigányok vásárok felől végeztetett, hogy hétfőn napestig, kedden tizenkét óráig ne legyen szabad az cigányoknak lovakat árulni, lovuknak elvétele poénája [büntetése] alatt; sem venni és másoknak elejekben kimenni.*”²² A kupecsek mellett a városban „hagyományos” mesterségeiket űző kovácsok, házalók, vályogvetők, teknővájók, szőnyeg-és edénykereskedők, sintérek, hóhérok, pecérek is – hasonlóan a többi városokhoz – letelepedhettek. A cigánykovácsok 17. századi jelenlétéről a városi magisztrátus jegyzőkönyvei tanúskodnak, 1670-től ugyanis rendeletekben szabályozták, hogy miféle munkákat végezhetnek: „*Az*

szolgáltatást nyújtottak, de hóhérok és kínváltók is voltak, csakúgy, mint az ország más területein.

²⁰ Gyergyói Sándor: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet*, Mozaik Kiadói Iroda, Budapest, 1990., 55.

²¹ Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest, 1881., 584.

²² Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. III. kötet. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye – Magyarországi Jogtörténeti Emlékek 3., Budapest, 1892., 670., 692.

*czigányok műve vasvilla, békó, vátó, rostély. kolomp, doromb, fűrő, fogó, nyárs, iszkába, lécszeg, kapa, ásó, zszindelyszeg, zabola. Szántó vasat is czéh mester hírével megcsinálhatják.*²³ A rendeletekből kitűnik, hogy bár szabályozta a város a működésüket (a kovács-céhek piacának védelmében), de igényt is tartott a munkájukra. Kovács iszkába (lapos fejű szög), cigányfűrő (speciális ácsszerszám), kolompok, csengők, rézfokosok, patkók, patkószeg, s különféle eszközök kerültek ki a kezeik alól, edények, rézüstök foltozásával, szekér- és ekevasalással is foglalkoztak, ellátták a helyieket áruikkal, de árultak a piacokon, vásárokon is. Egyes források szerint Debreczenben a cigánykovácsok és a kolompárok egy Dobó nevű mester vezetésével önálló „kovácsló” céhet is alapítottak.²⁴

A 17. században a városban már nemcsak szegény, hanem némi vagyonnal bíró cigányok is laktak, erre egy 1681. évi magisztrátusi határozatból is következtetünk: „*Boldogfalvában az czigány fundussát,*²⁵ *itt lakós, árát letévén, elveheti.*”²⁶

A debreceni cigányoknak a török hódoltság idején egészen sajátos helyzete volt. A korabeli iratokból kiderül, hogy a váradi pasa egy török „vajdát” helyezett föléljük. E „cigányok urának” nevezett előljáró időről-időre megjelent a városban, külön sarcot szedett tőlük, s különböző szolgáltatásokat követelt. A Debreceni Diárium²⁷ bejegyzései között olvashatjuk időnkénti felbukkanását, követeléseit, a városatyák felháborodását, amit jelenléte váltott ki, s a jogorvoslás érdekében tett lépéseiket is. 1681. április 17-én a krónikás a város cigány hóhérával történeteket jegyezte fel: „*A cigányok ura is az Basa emberével itt benn lévén, Czigány András (uj hóhér) feleségét megkapván, fogságban teszi, kinek is kiszérésében sokat fáradoznak az uraimék; kér a cigányok ura rajt fl. 300 id est háromszáz forintokat; végre sok érette tött fáradozások után ez esztendőbeli dolga, adaja eligazíttatván, in fl. 13. elbocsátják, igérvén, hogy ennek utána csak az rendes és személy szerént való adót fizesse.*”²⁸ 1683. február 18-án újabb feljegyzés került a naplóba: „*Érkezik városunkba a cigányok török ura 25 magával.*” Úgy tűnik, ekkor hosszabb tartózkodásra rendezkedett be – ami súlyos

23 i.m. 681.

24 Habsburg József főherceg: *Czigány nyelvtan, Románo csibakero sziklaribe*, MTA, Budapest, 1888.

25 Fundus = házhely, telek

26 Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: i.m. 3., 687.

27 Debrecen szabad királyi város közlevéltárában 23. sz. alatt a magisztrátusi jegyzőkönyvek között talált napló a város 1680–1685 közötti eseményeit tartalmazza. Feldolgozását Csűrös Ferenc végezte el, s jelentette meg a Magyar Történelmi Társaságban 1910-ben.

28 Dr. Csűrös Ferenc: *A Debreceni Diárium – Második Közlemény*. Magyar Történelmi Társaság, Budapest, 1910., 233.

terheket (ajándékokat, teljes ellátás biztosítását neki és kíséretének, abrakot lovaknak...) rótt a városra –, mert egy február 20-i bejegyzés szerint a magisztrátus küldöttséget menesztett Váradra, hogy panaszt tegyenek a pasánál: „*Szűcs György és Nagyházi János uramék expediáltatnak Váradra az benn lévő cigányok urának itt való quartélyozását megpanaszolni.*” A napló szerint a törökök február 22-én elhagyták a várost: „*A benn lévő törökök elmennek.*” A pasától visszaérkező küldöttek már nem is találják őket: „*Aznap érkeznek Szűcs György uramék haza, referálván, hogy a Pasa haragutt a törököknek bejövetelekért, levelet is adott, hogy mindjárt kimenjenek, de benn nem érte őket.*” (1683. február 22.) Alig két hónap múlva azonban már a pasa követeléseivel jönnek a törökök: „*Érkezik városunkban a Várad Pasa csauza circiter 30 magával, hozván a cigányokra parancsolatot, melyben a Pasa tőlök tábort pénzt 400 forintot és 1000 lóra való patkót szegestül (kíván).*” (1683. ápr. 16.) E források különösen értékesek témánk szempontjából, hisz hiteles képet adnak a korabeli cigányságról, helyükről, szerepükről a városban, s nem utolsósorban a magisztrátus hozzájuk való viszonyáról. Megtudhatjuk, hogy – sok más városhoz hasonlóan – Debrecenben is cigányok láttak el hóhércmesterséget, hogy megbecsült kovácsmunkát végeztek, hisz a török pasa is igényt tartott munkáikra, hogy adót fizettek a város mellett a töröknek is, hogy a város vezetése egyöntetűen kiállt a cigányok mellett, hisz a hóhér feleségének „kiszerezése” mellett sokat fáradoztak, a cigányok ura visszaélései miatt pedig még a pasához is elmentek panaszra. A törököknek fizetendő adó összegéből pedig arra is következtethetünk, hogy nem kevés cigány lakhatott ekkor már a városban. Egy 1672-ben készült dokumentum pedig arra utal, hogy a Várad és a Piac utcán laktak a helyi cigányok vezetői, a Sigó, Péter és Jani nevű vajdák.²⁹

A 17. század végén a városi magisztrátus jegyzőkönyvében már csak egy 1689. évi rendelet olvasható a cigányokra vonatkozóan: „*Az cigányoknak törvénytelre való autoritásuk és lóval való kereskedések a modo in posterum penitus tollátatik, hogy a város határán, sem belül, sem kívül lovakat vehessenek és azt árulhassák, meg nem engedtetik, az nálók található lovak elvétele alatt. Ha az városon akarnak lakni, a kóh mellett dolgozzanak. Az aránt reájok való vigyázás és ezen végezésnek executiója committátatik az vásár inspectoriának.*”³⁰ A statútum egyrészt megtiltja a cigányoknak a lóval való kereskedést, másrészt biztosítja számukra a városban való letelepedést, a munkavégzést. Minden bizonnyal ez egy, az újonnan – a 17. század végén a történelmi Magyarország területére nagy létszámban – érkező cigány csoportokra vonatkozó jogszabály.

A városban ekkorra a másfél – egy évszázada megjelent első cigányok ősei már letelepedtek, beilleszkedtek. Egy 18. század eleji összeírás, s az anyakönyvi

²⁹ Gyergyói Sándor: i.m. 55.

³⁰ Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: i.m. 692.

adatok szerint 1703-ban közel hat-hét cigány család leszármazottai éltek Debrecenben, kiknek a neve, lakhelye, foglalkozásuk és az általuk fizetett adó összege is fennmaradt. *Hattya vajda a Mester utcában 3.06 Ft, István vajda a Péterfia utcában 3,06 Ft, Mihály vajda a Varga utcában 1 Ft, Péter vajda a Mester utcában 8,16 Ft, Tóthné cigányasszony a Várad utcában 1 ft adót fizetett.*³¹ Foglalkozásuk szerint volt közöttük gulyás, csordás, kocsis, háztetőköltő.

Egyéb adatok nem maradtak fenn a korabeli, városban élő cigányokról, ám néhány más forrásból lényeges információkhoz juthatunk. Egy fontos, oktatástörténeti szempontból kiemelkedő munkában – a *Magyar Oskola* című könyvben – például írni-olvasni tanuló, tudó cigányokról olvashatunk: „*Némelly Czigányok is vannak, kik e' tanulásnak édesdedvén szépen olvasnak, némellyek írnak is.*”³² A szerző, Szőnyi Nagy István népevelő református lelkésztől feljegyezték, hogy nagy buzgósággal írt, prédikált, és oktatott főleg idősebbeket, könyvének teljes címe is ezt sugallja: *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII órák alatt megtaníthatja.* E dokumentum szerint oskolájában cigányok is tanultak! S mivel életéről tudjuk, hogy 1671-ben Tornáról kellett családjával menekülnie, majd ezt követően Debrecenben több alkalommal is töltött be lelkészi hivatalt, nem zárható ki, hogy cigányok oktatását a városban is végezte, s itt szerzett tapasztalatait felhasználta évtizedekkel később kiadott könyvében. Egy másik szerző – *Augustini ab Hortis Sámuel* szepesszombati evangélikus lelkész – írásából azt is megtudjuk, hogy a 17. század végi – 18. század eleji Debrecenben már nemcsak szegény, de jómódú, tehetős, a társadalomba teljesen beilleszkedett, megbecsült cigányok is éltek:

”*Megesett azonban törvényesen, szabályosan és tisztas rendben is ilyesmi, különösen Bihar megyében, Debrecen környékén, ahol a cigányok igen erkölcsösök és olykor igen jómódúak is, hogy magyar nemzetiségű menyecskék szüleik beleegyezésével mentek cigányemberhez feleségül.*”³³

A 16–17. századi dokumentumokból azt látjuk, hogy a város nem foglalkozott megkülönböztetett figyelemmel a beérkező, betelepülő cigányokkal. Többi lakosához hasonló módon helyet adott nekik, szabályozta működésüket, de nem avatkozott be közösségük életébe, feszültségek nem terhelték a város és cigányai

³¹ Gyergyói Sándor: i.m. 55.

³² Szőnyi Nagy István: *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII órák alatt megtaníthatja.* Kolozsvár, 1695.

³³ Augustini ab Hortis Sámuel: *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről.* Anzeigen, Bécs, 1775–1776. Összegyűjtötte, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Deáky Zita és Nagy Pál, ford. Magyar László András. Györffy István Néprajzi Egyesület Budapest-Gödöllő 2009. 175.

viszonyát. Különös figyelmet érdemel, hogy a cigányokat nem különítették el – más települések gyakorlatától eltérően –, hanem gazdagok és szegények, cívisek, cigányok közösen alkották egy-egy utca közösségét.

A következő évszázadokban³⁴ tovább gazdagodott Debrecen és cigányainak közös története, tudunk cigányul értő és beszélő debreceni szenátorról,³⁵ céhekbe tanoncként befogadott cigány gyermekekről, a 19. században a Kollégium falai közül kikerült tudós cigány diákról, ismert, hogy Kossuth kedvenc muzsikusát, a város szülöttét, a híres cigányprímás Boka Károlyt miképp emelte az előljáróság a város polgárai közé, tudjuk, hogy a 19. században a helyi cigányok külön reál-tanoda felállítását kérték gyermekeik sikeres előmenetele érdekében, hogy az Aranybika freskóin a híres debreceni muzsikus dinasztia, a Magyariak zenészeit örökítették meg, s sokak előtt ismert a nagy port felvert debreceni incidens, a „felségsértés hegedűszóval” esete.

Debrecen, s benne élő cigányainak 16–17. századi története arra példa, miképpen fogadhatja be egy város az idegeneket – lehetőségek biztosításával, megkülönböztetés nélkül, az együttélés szabályainak felállításával, az előljárók példamutató magatartása által –, s hogyan lehet mindezek következtében békeségben együtt élni.

³⁴ A tárgyaló évszázadok után a 19. század második felétől azonban már komoly gondot okoztak a városba nagy számban – Moldva és Havasalföld rabszolgasorából felszabadult – érkező új „másféle”, másképp viselkedő cigány kompániák. *„A romániai rabszolga-felszabadítás után meglepik Debrecen várost a cigányok és oláhok. A fő Bíró Úr propanálja, hogy a Szilágyságból és Erdély országból ide koldulni ki jött számos oláhok; már annyira megtelepedtek, hogy a Privátusok Házai és javai már miattok bátorságba sincsenek...”* Debrecen, 1876. szept.9.

³⁵ 1747-ben a köztisztelőben álló Szentgyörgyi Péter szenátor a tárgyalásokon fordította a cigányok vallomásait. HBML. IV. A. 1018. e. 6. k. 280. (1747. ápr. 29.)